

MORALĖ BE DIEVO BAIMĖS

Jonas Dagys

Vilniaus universitetas, Filosofijos istorijos ir logikos katedra,
Universiteto g. 9/1, LT-01513 Vilnius, Lietuva
El. paštas jonas.dagys@fsf.vu.lt

Straipsnyje svarstomas religijos ir moralės santykis. Teigiama, kad absoliutistinis teistinis moralės aiškinimas, paverčiantis metafizinę Dievo buvimo problemą moralės problema, nors ir yra labiausiai paplitęs buitinis moralės aiškinimas, nėra nei vienintelis įmanomas, nei efektyviausias moralės aiškinimo būdas. Remiantis Bernardo Williamso pastebėjimu, kad religija prie moralės neprideda nieko arba prideda ne tai, ko reikia, teigiama, kad religinė metafizika nėra būtina kokios nors moralės sąlyga, ir todėl moralės klausimai gali ir turi būti svarstomi atsietai nuo religijos klausimų.

Reikšminiai žodžiai: moralė, religija, ateizmas.

DOI: 10.3846/1822-430X.2008.16.3.23-26

Įvadas

Visi turime moralinių intuicijų. Savotiškų iki-teorinių, nereflektuotų atsakymų į moralinius klausimus, į klausimus, ką daryti pakliuvus į vieną ar kitą padėtį, kaip elgtis yra gerai ar blogai. Kaip pastebi Bernardas Williamsas, šios moralinės intuicijos yra „spontaniški įsitikinimai – saikingai apmąstyti, bet dar neteoretizuoti – apie atsakymą į kokį nors etikos klausimą, dažniausiai hipotetiniai ir suformuluoti bendrais žodžiais“ (Williams 2004: 94). Moralinės intuicijos yra tarsi kompasas, teikiantis mums vertybinę orientaciją. Tačiau tokie spontaniški įsitikinimai ar atsakymai ne visada yra sklandžiai suderinami tarpusavyje. Įmanomi tiek (dažniausiai pasitaikantys) intersubjektyvūs, tiek ir (retesni) intra-subjektyvūs moralinių intuicijų konfliktai, kurių sprendimas tarsi savaime prašosi šių įsitikinimų kilmės ir statuso aiškinimo.

Vertybinius etinius konfliktus patogiausia spręsti manant, kad egzistuoja kažkoks objektyvus matas, pagrindžiantis vieną ar kitą iš nesuderinamų pozicijų. Tampa tarsi natūralu teigti

kažkokį idealų moralės subjektą, kuris niekada neklysta spręsdamas vertybinius klausimus, veikėją, „žinantį“ visus teisingus atsakymus. Postuluojant idealų visažinį asmenį, moralės sritis suabsoliutinama ir sustingdoma. Nuo čia telieka vienas žingsnis iki teistinio moralės, kaip dieviškojo įsakymo, supratimo. Moralė čia sutapatinama su absoliutaus Dievo, sukūrusio žmogų pagal savo paveikslą, valia. Poelgis moralus, jei ir tik jei jis atitinka dieviškąjį įsakymą. Arba modifikuotu atveju „poelgis yra blogas, jei ir tik jei jis prieštarauja Dievo valiai ar įsakymams (su sąlyga, kad Dievas mus myli)“ (Adams 1987: 121). Būtent pagal atitikimą šiam įsakymui ugdytinos ir koreguotinos moralės intuicijos. Toks supratimas yra vienas iš labiausiai įsitvirtinusių kasdienėje sąmonėje, buitinėje etikoje.

Teistiniam moralės supratimui būdingos stiprios monopolistinės pretenzijos, švelniausią pavidalą įgyjančios teiginiuose, kad moralė apskritai įmanoma tik absoliuto kontekste, arba, tariant Karamazovo žodžiais, kad „jei Dievo nėra, tai viskas galima“. Griežtesnis

teistinio moralės supratimo modusus grįstų ir tvirtinimą, kad monoteistinio Dievo-absoliuto neigimas tolygus moralės neigimui, t. y. kad Dievo neigimas tokios moralės atžvilgiu yra destruktivus, ir todėl laikytinas amoraliu.

Viską matantis Dievas laikomas savotišku policininku, stebinčiu ir baudžiančiu. Galima teigti, kad tiesmukiškas teistinis, ar tiksliau monoteistinis, moralės pagrindimas primityviausiu savo pavidalu apskritai nėra suderinamas su moralumu. Moralė čia ištirpinama paklusime Dievo valiai. Primityvus teistas pripažįsta moralės dėsnius ne dėl moralės, bet dėl Dievo baimės, t. y. teistinė metafizika moralę paverčia geriau ar blogiau apskaičiuotu egoistiniu paklusimu Dievui, kuris šiuo atveju yra ne kas kita kaip galios institucija. Artimą jis myli ne dėl (ar mažų mažiausiai ne vien dėl) artimo meilės, bet dėl to, kad taip liepta. Kanto terminais, teistas paklūsta ne kategoriniam, bet hipotetiniam imperatyvui, o tai jau nėra moralė. Sugriaudėjus griauštinui, moteris tarė vaikui: Dievulis mato, kad tu negeras, ir pyksta. Kaip pastebi Williamsas, „natūralu pasakyti, jog šis religinis aiškinimas yra primityvus, turint omenyje primityvumą ne dėl to, kad jis religinis, o dėl to, kad tai primityvus religijos atvejis. Ne tokia primityvi religinė etika nepridurs religinio elemento vien kaip išorinės sankcijos, bet pasiūlys tokią žmogaus prigimties interpretaciją, kuri vienodai atsižvelgs ir į etinius tikslus, ir į santykį su Dievu“ (Williams 2004: 38).

Moralės intuicijos glaudžiai, galbūt net neatsiejamai, susijusios su tapatybės klausimais, su klausimais, kas esu aš, kas esi tu, kas yra žmogus, kas yra asmuo? Šia prasme religinis pasaulio aiškinimas, kaip ir bet kokia kita kosmologija, gali būti naudojamas moralės intuicijoms grįsti ar stiprinti. Tačiau klausimas, ar tikėjimas teistiniu Dievu yra pakankama sąlyga, moralei nėra įdomus. Čia taip pat nėra reikalo spręsti metafizinį Dievo buvimo klausimą, t. y. nustatyti egzistencinio teiginio „Dievas yra“ teisingumą. Šis klausimas pats savaime yra veikiau spekuliatyvosios metafizikos nei etikos problema. Etinė

dimensiją jis įgyja pripažįstant, kad moralės teiginių teisingumas yra kaip nors priklausomas nuo teiginio „Dievas yra“ teisingumo. Būtent ši sąsaja tarp metafizinio teiginio ir moralės teiginių gali ir turi būti svarstoma kaip viena iš moralės filosofijos problemų.

Veikiausiai, jei Dievas su visais krikščionybės jam priskiriamais atributais egzistuotų, moralės teiginiai būtų pagrįsti. Krikščioniška kreacionistinė dualistinė žmogaus koncepcija akivaizdžiai prisodrinta atsakymų į moralės klausimus. Bet ar moralės pagrindimas įmanomas *tik* remiantis Dievo buvimo pripažinimu? Kitaip sakant, ar tikrai nėra įmanoma svarstyti moralės klausimų atsiribojant nuo religinių klausimų? Metafizikos ir moralės ryšys geriausiu atveju yra vienpusis – ta pati metafizinė sistema užtikrina tokią pačią moralės sistemą, tačiau ta pati moralės sistema toli gražu nereikalauja tokios pačios metafizikos.

Pasak P. Williamso, „loginiai arba struktūriniai religinės etikos klausimai, kaip ir daugelis klausimų apie Dievą, yra įdomūs tik tuo atveju, jei tiki Dievu. Jei Dievas yra, tai samprotavimai apie jį yra samprotavimai apie kosmą ir kosminės svarbos, bet jeigu jo nėra, tai tie klausimai yra apie nieką“ (Williams 2004: 39). Sudėtingos metafizinės schemos, nors ir neabejotinai turinčios moralinių implikacijų, negali būti laikomos būtina kokios nors moralės sistemos sąlyga. Skirtinga metafizika neprivalo būti moralinių nesutarimų priežastis. Jei būtų taip, tai metafiziniai pasaulėžiūrų skirtumai nebūtinais reišktų skirtumus moralės intuicijų ar moralinių taisyklių pripažinimo plotmėje.

Kardinolas C. M. Martini viešoje polemikoje korespondencijoje (Eco and Martini 2000) paklausė Umberto Eco, kuo netikintis Dievu gali grįsti savo moralinius įsitikinimus? Eco atsakė – supratimu, kad kitas toks pats, kaip aš. Tačiau galima kelti bendresnį klausimą – ar pagrįsti moralinius įsitikinimus apskritai yra būtina? Ir ar jų suabsoliutinimas yra apskritai įmanomas? Martini klausimas kilo iš nesupratimo, kaip teiginys „jei Dievo nėra, tai viskas galima“, gali būti klaidingas. Kitaip sakant, klau-

simas numato nesugebėjimą išvelgti, kuo dar, jei ne Dievu, įmanoma grįsti moralės normas. Čia atsiskleidžia dar vienas teistinio moralės aiškinimo trūkumas – nesugebėjimas skirti realizmo moralės normų pagrindimo atžvilgiu nuo realizmo pačių normų atžvilgiu. Vaisinga kalbos ir etikos paralelė. Aš neigiu ar bent jau netikiu, kad įmanoma kaip nors absoliučiai pagrįsti žmonių kalbos normas. Bet aš tuo ne-neigiu pačių normų. Lygiai taip yra ir su moralės normomis. Tuoj pat gali būti paklaustas – iš kur kyla tokių normų normatyvumas, jei jos neturi absoliutaus pagrindimo? Atsakau – iš sąmoningo žmonių buvimo kartu. Normatyvumas kyla ne iš anapusinio absoliuto, bet iš šiapusinio mūsų bendrabūvio. Todėl negalima nesutikti su Williamsu, teigiančiu, jog pripažįstant, kad „grynai moralus veiksmas turi būti motyvuotas tik tuo, kad jis yra moraliai teisingas, ir niekuo kitu“, tampa visiškai akivaizdu, kad bet koks moralės sureliginimas, bet kokia apeliacija į Dievą „nieko neprideda arba prideda ne tai, ko reikia“ (Williams 1972: 65).

Iliuzija, kad įmanoma atrasti universalią kalbos struktūrą ir ją išreikšti absoliučiomis taisyklėmis, iš pradžių buvusi produktyvi, vėliau vedžiojo už nosies XX a. pirmosios pusės analitinės kalbos filosofijos atstovus. Moralė, kaip ir kalba, yra sau pakankama, save palaikanti sistema. Nesakau, kad moralės intuicijos yra tiesiogiai susijusios su lingvistinėmis intuicijomis. Moralės intuicijos veikiausiai negali būti redukuotos į kompetentingo kalbos vartotojo gebėjimą atskirti situacijas ar poelgius, kuriems taikytina viena ar kita moralinė sąvoka, pvz., „gėris“, išreiškiantys žodžiai, t. y. į jo kalbines intuicijas apie žodžio „gėris“ reikšmę. Tačiau jos yra tos pačios prigimties. Kalbinės ir moralinės intuicijos yra mūsų bendrabūvio pamatas.

Pasak Williamso, „pradinė primityvi Dievo, kaip visagalio įstatymų leidėjo, idėja buvo gauta iš mūsų (primityvaus) etinio supratimo. Bet tada, jei etinis supratimas toliau plėtosis ir jei religija ketina suprasti savąją plėtrą santykyje su juo, atrodo neišvengiama, kad ji pagaliau supras save kaip žmogaus kūrinį; jeigu taip atsitiks, ji

pagaliau žlugs. Tiesa, kad etinės sąmonės kaita reiškia religijos žlugimą, bet ne dėl to, kad religinė etika, nors ir primityvi, yra logiškai svetima etiškumui. Čia lemia veikiau dialektinės priežastys, kad jei religijos savęs supratimas neketina atsilikti nuo etinės sąmonės, jis turi judėti kryptimi, kuri veda į religijos sunaikinimą“ (Williams 2004: 39). Vadinasi, filosofiniai moralės klausimai ne tik gali, bet ir turi būti svarstomi atskirai nuo religijos klausimų.

Literatūra

- Adams, R. M. 1987. *The Virtue of Faith and Other Essays in Philosophical Theology*. New York: Oxford University Press.
- Eco, U. and Martini, C. M. 2000. *Belief or Nonbelief? A Confrontation*. Translated by Minna Proctor. New York, Arcade Publishing.
- Williams, B. 1972. *Morality: An Introduction to Ethics*. Cambridge: University Press.
- Williams, B. 2004. *Etika ir filosofijos ribos*. Vertė Nijolė Lomanienė. Vilnius, Dialogo kultūros institutas/ALK.

MORALITY WITHOUT FEAR OF GOD

Jonas Dagys

The paper analyses the relation between religion and morality. It is argued that absolutistic theistic conception of morality, which transforms metaphysical issues into moral ones, despite being the most popular folk understanding of morality, is neither the only one possible nor the most effective one. Accepting Bernard Williams' remark that religion in the context of morality adds either nothing or a wrong sort of thing, a conclusion is drawn that philosophical issues of morality can and should be considered in isolation from religious issues.

Keywords: morality, religion, atheism.

Įteikta 2008-06-15, priimta 2008-06-20